

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 1 (3) 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 1 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

**ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL
SCIENCES**

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулкиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Аҳмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

ЮРИДИК ФАНЛАР:

Аҳмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;
Тайланова Шохид Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосирова – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – психология фанлари доктори (DSc), доцент. Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шохида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Тахририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилди.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

“Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Тахририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй.

Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

МУНДАРИЖА

ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Шаисламова Наргиза Кабиловна

КОРХОНАНИНГ КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ БАҲОЛАШ РИСК
ДАРАЖАСИНИ ПАСАЙТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА 7-20

Mavrulova Nilufar Abduxalilovna

TIBBIY SUG'URTA: AMALDAGI TURLARINI RIVOJLANTIRISH VA MAJBURIY
TURINI JORIY ETISH IMKONIYATLARI 21-29

ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Маматкулов Давлатжон Махаматжонович

ИСЛОМ ҒОЯЛАРИНИ ЎРТА ОСИЁГА КИРИБ КЕЛИШ ТАРИХИ ВА УЛАРНИНГ
МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ 30-36

Umarjonov Sohibjon Soyibjon o'g'li

IBN SINONING "ISHORALAR VA TANBEHLAR" ASARI VA POSTKLASSIK ISLOM
FALSAFASINING BOSHLANISHI 37-50

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Ahmedov Oybek, Tilavova Malika

SEMANTIC STRUCTURE OF WORDS RELATED TO EDUCATION IN
ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES 51-62

Ашурова Ситора Эркиновна

ВАЖНОСТЬ КОМПЬЮТЕРОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВ 63-69

ЮРИДИК ФАНЛАР

Абдуллаева Мафтуна Мурот кизи

СУДНИНГ ҲУҚУҚНИ ШАРҲЛАШ ҲУЖЖАТЛАРИ КОНСТИТУЦИЯВИЙ
НАЗОРАТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА 70-77

Авезова Элеонора Парахатовна

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИГА ҚАБУЛ
ҚИЛИШНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ 78-86

Ахмедова Шахноза Озоджоновна

СООТНОШЕНИЕ ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ 87-95

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Tashpulatov Farxad Alisherovich

GANDBOLCHILAR O'YIN FAOLIYATI SAMARADORLIGINI HAR TOMONLAMA
BAHOLASH METODIKASI 96-104

<i>Парманов Абулқосим, Абдурашидова Мавжуда</i> ЎҚУВЧИЛАРДА ТЕСКАРИ ФУНКЦИЯ ТУШУНЧАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛИ ҲАҚИДА	105-110
<i>Hamrayeva Zuhro Bahodirovna</i> BOLALARNI GO'DAKLIK DAVRIDAN SUZISHGA O'RGATISH ORQALI JISMONIY RIVOJLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH	111-119
<i>Tўрабоева Мадинахон Рахмонжон қизи</i> ТАЛАБАЛАРНИНГ ШАХСИЙ-КРЕАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЎҚУВ ЛОЙИҲАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	120-126
<i>Абдурахмонова Сайёрахон Шахобидиновна</i> АКМЕОЛОГИК ЁНДАШУВ – БЎЛҒУСИ ТАРБИЯЧИЛАРИДА КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИ СИФАТИДА	127-135
<i>Shermatov Gulom Kaxxorovich</i> “5-1” НИМОҲАСИНИ БАЖАРИШДА ГАНДБОЛ О'ЙИНЧИЛАРИНИНГ ТАКТИК О'ЗARO TA'SIRI	136-143

*Фалсафа фанлари***Маматкулов Давлатжон Махаматжонович**Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети доценти, педагогика фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
E-mail: mamatqulovdavlatjon@gmail.com**ИСЛОМ ҒОЯЛАРИНИ ЎРТА ОСИЁГА КИРИБ КЕЛИШ ТАРИХИ ВА
УЛАРНИНГ МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ** <https://doi.org/10.47390/1342V3I1Y2023N3>

Аннотация. Тарихий тараққиёт кўплаб фанлар нуктаи назаридан тадқиқ этилган бўлсада, лекин, ҳозиргача халқимиз тарихидаги мафкуравий жараёнлар, жумладан, ислом ғояларини Ўрта Осиёга кириб келиши ва уларнинг мафкуравий жараёнларга таъсири тадқиқ этилмаган. Мазкур мақолада ушбу йўналишда амалга оширилган илмий изланишларнинг натижалари баён этилади.

Калит сўзлар: гоя, мафкура, дин, ислом дини, «кучли сабр-тоқат», «жанговарлик руҳияти», мафкуралар хилма-хиллиги, хирож, жия, доминант гоя, мафкуравий монополлашув.

Маматкулов Давлатжон МахаматжоновичДоцент Университета общественной
безопасности Республики Узбекистан,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам**ИСТОРИЯ ВНЕДРЕНИЯ ИСЛАМСКИХ ИДЕЙ В ЦЕНТРАЛЬНУЮ
АЗИЮ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ**

Аннотация. Историческое развитие исследовано со многих научных точек зрения, но идеологические процессы в истории нашего народа, в том числе внедрение исламских идей в Среднюю Азию и их влияние на идеологические процессы, до сих пор не изучены. В данной статье описаны результаты научных исследований, проведенных в этом направлении.

Ключевые слова: идея, идеология, религия, ислам, «крепкое терпение», «боевой дух», многообразие идеологий, хирадж, джизья, господствующая идея, идеологическая монополизация.

Mamatkulov Davlatjon Makhmatjonovich
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan,
Associate Professor, PhD in Pedagogical Sciences

THE HISTORY OF THE IMPLEMENTATION OF ISLAMIC IDEAS IN CENTRAL ASIA AND THEIR INFLUENCE ON IDEOLOGICAL PROCESSES

Abstract. Historical development has been studied from many scientific points of view, but the ideological processes in the history of our people, including the introduction of Islamic ideas into Central Asia and their influence on ideological processes, have not yet been studied. This article describes the results of scientific research conducted in this direction.

Key words: idea, ideology, religion, Islam, "strong patience", "fighting spirit", variety of ideologies, khiraj, jizya, dominant idea, ideological monopolization.

Маълумки, ҳар қандай динга жумладан ислом динига ҳам мафкура бевосита алоқадор ҳисобланади. Чунки, мафкура – бу ривожланган динларнинг (буддизм, христианлик, ислом) унсурларидан бири, ижтимоий доктринанинг бир қисмидир. Мафкура ва диннинг алоқаси дунёвий мафкура айрим диний гоёларни ўзлаштиришида, дин эса дунёвий гоёларни ўзлаштирганлигида номоён бўлади. Аммо мафкуранинг энг чуқур манбаи кишиларнинг динлар ва дунёвий мафкураларда бир хил талқин қилинмайдиган реал ҳаётидир [4:104].

Мазкур мақолада ислом дини эмас, балки ушбу диннинг бир қисми бўлган мафкура масаласига оид илмий таҳлиллар келтирилади.

Тарихий манбалардан маълумки, Ўрта Осиёга ислом гоёларини кириб келиши икки босқични ўз ичига олади. Биринчи босқич VII асрнинг ўрталаридан VIII аср бошларигача бўлган давр бўлиб, бу даврда араблар маҳаллий ҳукмдорларни синаш, халқни ўрганиш ҳамда Ислом динини ёйишга тайёргарлик кўриш мақсадида ҳарбий юришлар қилганлар. Юртимизга нисбатан Моворауннаҳр атамаси ҳам мана шу даврларда шаклланган.

Моварауннаҳр атамасига бўлган ишора илк бор халифа Умарнинг Ахнаф (Абу Баҳр ат-Тамимий Ахнаф ибн Қайс ибн Муовия ибн Хусойн (в. 67, 71 ёки 72/686, 690 ёки 691). Асли исми Заҳҳок бўлган. Оёғи оксоқ бўлгани учун Ахнаф (оксоқ) деб ном олган. Расулulloҳ (с.а.в.) даврида мусулмон бўлган ва Умар (р.а.) томонидан Хуросонга жўнатилган. Сиффин жангида Али (р.а.)нинг лашкарбошиси бўлган) [5:199] га йўллаган мактубида учрайди. Милодий 642 йилда араблар Марв ва Балхни эгаллагач, халифа Умар ибн Хаттоб Ахнаф ибн Қайсга шундай мактуб йўллаган: «Аммо баъд! Дарёдан ўтманглар. Дарёнинг бу тарафи билан чекланинглр. Хуросонга нима мақсадда кирганингизни яхши биласизлар. Хуросонга нима мақсадда кирган бўлсангиз, шу ниятда бардавом

бўлинглар. Шунда ғалабангиз ҳам бардавом бўлади. Дарёнинг у тарафига ўтишдан сақланинлар» [6:695]. Ҳалифа Умар мазкур мактубида дарё ортидаги юртларга ишора қилиб, мактубда ан-наҳр – дарё ва дун ан-наҳр – дарёнинг олди тарафи ибораларини ишлатади. Мазкур иборалардан ўша вақтда «Мовароуннаҳр», яъни «дарёнинг орқа тарафи» атамаси келиб чиққан, деган асосли эҳтимол илгари сурилади.

Халифа Умар дарвида араблар Хуросон билан чекланишган бўлсада, лекин, бу даврда уларнинг Мовароуннаҳрни ўрганиш ишларини тўхтатмаган. Ўша давр манбаларда юртимиз ҳақида қуйидагича маълумотлар тўпланган: «Мовароуннаҳр иқлимлар ичида ҳавоси энг мусаффоси, энг ҳосилдори ва бошқа яхши жиҳатлари нисбатан кўпроғи саналади. У ерлик аҳоли яхшилик ва саховатга ўч ва ёрдампарвар бўлиб, ёмонликдан йироқ ва бағрикенг инсонлардир... Мовароуннаҳр аҳолисининг либослари пахтадан бўлиб, пахта бу ҳудудда кўп етиштирилади ва у ердан бошқа юртларга етказиб берилади. Шунингдек, шойи, жун, тола ва Хўжанд ипаги кўп ишлаб чиқарилади. Ипак аҳоли орасида кадрли бўлиб, ортиб қоладиган даражада кўп эмас. Бу ҳудудда мислсиз ва бебаҳо қоғоз ишлаб чиқарилади. Ўлкада темир конлари ҳам кўп. Аҳоли темирдан курул ва бошқа асбоб-асқуналарни истаганча ясай оладилар. Шу билан бирга, олтин, кумуш ва симоб конлари ҳам мавжуд бўлиб, улар бошқа юртларда топилмайдиган даражада кўп захирага эга. Панжаҳарнинг кумуш кони захирасини ҳисобга олмаганда, Мовароуннаҳрдаги симоб, олтин, мис ва бошқа конлар захирасига ҳеч қайси юртнинг конлари ета олмайди. Сўғд, Усрушана, Фарғона ва Шош меваларининг тўкин-сочинлиги ҳеч бир юртда топилмайди» [7:45-47, 8:465].

Мазкур маълумотлар араблар Мовароуннаҳрга кириб келгунга қадар бу юртни жуда яхши ўрганганлигидан далолат беради.

Ислом таълимотини кириб келишининг иккинчи босқичи VIII аср бошларига тўғри келади. Бу даврда араблар Мовароуннаҳр ҳудудини тўлиқ босиб олишга киришганлар.

Тарихий таҳлиллардан маълум бўлдики, милодий VIII асргача бўлган даврда Ўрта Осиёда Зардуштийлик, Шомонийлик, эллинистик ғоялар ҳамда Христианлик, Буддавийлик ва Монийлик каби диний мафкуралар мавжуд бўлган. Илмий тадқиқотлар халқимизнинг ижтимоий ҳаётида тинч даврларда мафкуралар хилма-хиллиги ўзининг прогрессив натижаларини берганлигини кўрсатган бўлсада, бироқ, нотинч вазиятлар, жумладан, ташқи кучлар босқини даврларида ягона, доминант ғояни йўқлиги регрессив роль ўйнаши мумкинлигини кўрсатади.

Араблар Мовароуннаҳр ҳудудини тўлиқ босиб олишида Қутайба ибн Муслим (*Қутайба ибн Муслим (669-715) Хуросонда ўн йил волийлик қилган.*

Халифа Валид вафот этиб, ҳокимият унинг укаси Сулаймон қўлига ўтгач, Қутайба итоатсизлик қилиб, мустақил бўлишга уринган. Натижада Қутайба лашкарлари орасида келишимовчиликлар пайдо бўлиб, Вакиъ ибн Ҳассон ат-Тамимий томонидан Фарғонада ўлдирилган) [9:348-349, 10:189-190, 11:33-40] катта роль ўйнади. Қутайбанинг фаолиятини тўрт босқичга бўлиш мумкин. Улар:

Биринчи босқич, милодий 706 йилда Қутайба Тохаристон, Марв ва Чағониённи бўйсундириб, у ерга ислом динини олиб кирди.

Иккинчи босқич, милодий 706-708 йилларда Бухорога бир неча бор юриш қилди. Милодий 706 йилда Байкент (ёки Пойкент), сўнг Ромитан ва Тумишкат эгалланди. Милодий 708 йилда Бухорони тўлиқ эгаллади.

Учинчи босқич, бу милодий 709-711 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда Қутайба Мовароуннахрда ислом қонун-қоидаларини қарор топтириш билан шуғилланган ҳолда милодий 710 йилда Сижистон ва милодий 711 йилда Хоразм ва Самарқандни тўлиқ эгаллайди [12:131].

Тўртинчи босқич, милодий 712-715 йилларни ўз ичига олган бўлиб, бу босқичда Қутайба Шош, Фарғона ва ҳатто Хитойнинг Қашғар шаҳрини эгаллаб, ислом оламининг шарққа чўзилган чегарасини ниҳоялаб берди [12:131].

Қутайба ибн Муслим Андижоннинг ҳозирги Жалакудук туманида Вакиъ ибн Ҳассон ат-Тамимий томонидан ўлдирилгунга қадар [2:150] Мовароуннахр худудларида ислом қонун-қоидаларини қарор топтириш сиёсатини олиб борган [13:420].

Мовароуннахрга ислом ғояларини ёйишда араблар томонидан дастлаб қуйидаги **мафқуравий усуллар** қўлланилган. Улар:

1) Эски мафқуралар таъминотини узиб қўйиш. Мазкур усул бўйича буюк аждодимиз Абу Райхон Беруний ўз асарлари орқали шундай гувоҳлик берган: «Қутайба Хоразм хатини яхши биладиган, уларнинг хабар ва ривоятларини ўрганган ва билимини бошқаларга ўргатадиган кишиларни халок этиб, буткул йўқ қилиб юборган эди. Шунинг учун у (хабар ва ривоятлар) ислом давридан кейин, ҳақиқатни билиб бўлмайдиган даражада яширин қолди... Кейин Қутайба Ибн Муслим ал-Боҳилий Хоразмликларнинг котибларини халок этиб, билимдонларини ўлдириб, китоб ва дафтарларини куйдиргани сабабли улар саводсиз қолди» [1:72-84].

2) Ғоявий маслақдошларни моддий рағбатлантириш. Бу усул орқали ислом ғояларига ишонган кишилар хирож (ҳосилнинг 1/3 қисми ҳажмидаги ер солиғи) ва жизя солиқларидан озод этилган ва масжидга келиб намоз ўқувчилар учун 2 дирхамдан пул ҳадя қилинган.

3) Ғоявий маслақдош бўлмаганлардан моддий тўлов ундириш. Ислом ғояларига ишонмаган кишилардан жизя (мусулмон бўлмаган аҳолидан олинадиган жон) солиғи ундирилган. Ўша давр манбалари гувоҳлигига кўра,

мазкур солиқни тўламаган кишилар бўйинларига «қарздор» деб ёзилган тахтача осиб қўйилган ҳолда жазоланган.

4) Устоз-шогирд аънанасини йўлга қўйиш. Тарихчи Табарийнинг хабарига кўра араб аскарларининг аксарияти саҳобий ва тобеъий ҳамда табаъа тобеъийлардан иборат бўлган. Жумладан, Усмон ибн Аффон, Ҳакам ибн Амр, Абдуллоҳ ибн Омир ва Қусам ибн Аббос улуғ саҳобийлардан бўлса, қолган деярли барча саркардалар тобеъий ва табаъа тобеъийлардан бўлганлар. Шубҳасиз, мазкур шахслар исломий таълимотларни маҳаллий аҳолига ўргатишга алоҳида эътибор қаратишган [15:12-26]. Жумладан, тарихчи Наршахий ҳам мазкур масалада маълумот қолдирган бўлиб, унда Қутайба араблар бухороликлар билан бирга яшаб, уларнинг хатти-ҳаракатларидан хабардор бўлиб турсалар, улар заруратдан мусулмон бўладилар, деган мақсадда Бухоро аҳолисига ўз уйларининг ярмини арабларга беришга ундаб буйруқ чиқаришни тўғри топди ва шу йўл билан у мусулмончиликни ўрнатди ҳамда шариат ҳукмларини бажаришга уларни мажбур этди [3:123], дейилган.

Албатта, дастлабки вақтларда қўлланилган мазкур усуллар ислом ғоялари тарғиботида муайян натижалар берган. Лекин, маҳаллий халқни ислом ғояларига тўлиқ ишонишини мазкур омиллар билангина боғлаб бўлмайди.

Бизнингча, юқоридаги омиллардан ташқари ислом ғояларини халқимизнинг маънавий-мафкуравий тафаккурида муносиб ўрин эгаллашида ушбу ғояларни миллий хусусиятимизга яқинлиги ҳам катта аҳамият касб этган.

Маълумки, ислом дини кириб келгунга қадар халқимизнинг маънавий-мафкуравий тафаккурида суғорма деҳқончилик ҳамда уни тарғиб этган Зардуштийлик таъсирида «кучли сабр-тоқат» хусусияти ҳамда кўчманчи-чорвадорлик турмуш тарзига асосланган Шомонийлик (Кўк-Тангри) мафкураси таъсирида эса «жанговарлик руҳияти» (бу тушунча фақат ҳарбий маънонигина билдирмайди) қарор топган эди. Бизнингча, ислом ғояларини халқимиз томонидан тез қабул қилингани сабаблари ҳам юқоридаги икки хусусиятга бориб тақалади. Чунки, исломда ҳам «сабр» туйғуси ва жидду жаҳд – жиҳод (бу тушунча ҳам худди «жанговарлик руҳияти» тушунчаси каби фақат ҳарбий маънонигина англатмайди) асосий тушунчалардан бўлиб, улар амалиётда кўп тарғиб этилади. Ислонинг маҳаллий халқ менталитетига мана шу каби яқинликлари ҳам унинг ғояларини кишилар томонидан тез қабул қилинишига сабаб бўлган.

Дарҳақиқат, бу даврдаги «эски» ва «янги» мафкуралар қиёсий таҳлил этиладиган бўлса, «туркларнинг «Тангри»си ва исломнинг «Оллоҳи» ифода этаётган маъно бир-бирига анча мувофиқ эди. Шомонийликда пайғамбарнинг йўқлиги ҳам Ҳазрати Муҳаммаднинг тезгина қудсият топишию эъзозланишига имкон берди. Ислонинг жиҳоди ҳам туркларнинг жангари руҳларига ва жаҳон

ҳоқимияти даъволарига ҳамоҳанг эди. Қолаверса, руҳнинг боқийлиги, охираат ҳаёти, жаннат ва дўззах ақидалари, Тангрига ва аجدод руҳига қурбон сўйиш ишончлари шомонийликда мавжуд эдики, бу ҳол исломда айниқса, ўзининг мукамал моҳияти билан юз очганди. Шомонлар авлиёларга, алп (қаҳрамон)лар ғозийларга ўхшарди. Шунинг учун ҳам турклар исломни хуш кўрдилар» [14:100].

Мазкур мақоладаги илмий таҳлиллар асосида хулоса қиладиган бўлсак, биринчидан, VIII – IX асрларга қадар халқимизнинг маънавий-мафкуравий тафаккурида мафкуралар хилма-хиллиги мавжуд бўлган бўлса, ушбу даврларда ислом ғояларини кириб келиши халқимиз ижтимоий ҳаётида илк бор муайян ғояни доминантлашуви, мафкуравий монополлашув юзага келгани аниқланди;

Иккинчидан, мафкуравий амалиётда араблар томонидан маҳаллий халққа ислом ғояларини сингдиришда:

- эски мафкуралар таъминотини узиб қўйиш;
- ғоявий маслакдошларни моддий рағбатлантириш;
- ғоявий маслакдош бўлмаганлардан моддий тўлов ундириш;
- устоз-шогирд аънанасини йўлга қўйиш каби мафкуравий усуллардан фойдалангани маълум бўлди;

Учинчидан, илмий таҳлил натижаларига таянилган ҳолда, мақолада суғорма деҳқончилик ҳамда уни тарғиб этган Зардуштийлик таъсирида шаклланган «кучли сабр-тоқат» хусусияти ҳамда кўчманчи-чорвадорлик турмуш тарзига асосланган Шомонийлик мафкурасининг «жанговарлик руҳияти» халқимиз томонидан ислом ғояларини тез қабул қилинишида асосий рол ўйнагани тўғрисида илмий фараз илгари сурилди.

Мазкур йўналишдаги илмий таҳлил ва хулосаларнинг аҳамияти шундаки, улар орқали тарихий тараққиётимиздаги мафкуравий жараёнларнинг мазмуни, бу борадаги тарихий тажриба: ютуқ ва камчиликлар аниқланади. Аниқланган илмий хулосалардан эса, бугунги кунда миллий мафкурани янада ривожлантириш билан боғлиқ назарий ва амалий фаолиятини аниқ белгилаш имконияти вужудга келади.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. 1-жилд, – Т.: Фан, 1968, 72-84-бет.
2. Абдуқаҳҳор Иброҳимов. Биз ким, ўзбеклар. – Т.: Шарқ, 2011. – Б. 150.
3. Наршахий. Бухоро тарихи. – Т.: Камалак, 1991. –123 б.

4. Назаров Қ. Мафкура. Республика Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази. – Т.: 2014. 104-бет.
5. Шамсуддин аз-Заҳабий. Сияр аълам ан-нубала. Ж.10. – Байрут: Дар ал-фикр, 1991. – Б. 199).
6. Ибн Жарир ат-Табарий. Тарих ат-Табарий. – Ар-Риёд: Байт ал-афкар ад-давлия, 2005. – Б. 695.
7. Ёқут ал-Ҳамавий. Муъжам ал-Булдон. Ж.5. – Байрут: Дар Байрут, 1984. – 45-47.
8. Абул Қосим ибн Ҳавқал ан-Насибий. Китаб сураат ал-арз. – Лондон: Брилл, 1939. – Б. 465.
9. Шамсуддин аз-Заҳабий. Сияр аълам ан-нубала. Ж.5. – Байрут: Дар ал-фикр, 1991. – Б. 348-349;
10. Хайруддин Зириклий. Аълам. Ж.5. – Байрут: Дар ал-илм ли ал-малайин, 1998. – Б. 189-190;
11. Доктор Шавқий Абу Халил. Фатҳ Самарқанд. – Байрут: Дар ал-фикр ал-муъасир, 2004. – Б. 33-40.
12. Аҳмад Роиф. Атлас тарих ал-ислам. – Қохира: Дар аз-захро ли ал-иълам ал-арабий, 1987. Б. – 131.
13. Абул Ҳасан Балозурий. Футуҳ ал-Булдон. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмия, 1991. – Б. 420.
14. Усмон Турон. Туркий халқлар мафкураси. – Т.: Чўлпон, 1995. – 100 бет.
15. Ибн Жарир ат-Табарий. Тарих ат-Табарий. – Ар-Риёд: Байт ал-афкар ад-давлия, 2005. – Б. 12-26.